

ПОСЕЛЕННЯ З ЖИТЛАМИ ІЗ КІСТОК МАМОНТА ДНІПРОВСЬКОГО БАСЕЙНУ

В статті за даними давніх та нових розкопок основних базових поселень з житлами із кісток мамонта характеризуються спосіб життя й тип палеоекономіки населення Верхньої і Середньої Наддніпряниці пізньої доби верхнього палеоліту.

У пізню добу верхнього палеоліту басейн Верхнього і Середнього Дніпра був одним із регіонів прильодовикової зони, де, завдяки ряду природних факторів, набув свого розвитку один із типів палеоекономіки з комплексним мисливством і збиральництвом. Характерними рисами розвитку матеріальної і духовної культури населення даного регіону було: поширення базових поліфункціональних поселень із складною планіграфічною структурою розташування жител та інших наземних і заглиблених у землю споруд із кісток мамонта; складність житлової архітектури; різноманітність знарядь із бивня, кістки, рогу; типологічно стабільні набори крем'яних знарядь, виготовлених переважно на пластинах і мікропластинах; розвинений геометричний орнамент, дрібна фігуративна пластика схематичного характеру, прикраси з бурштину, бивня, мушель, зубів тварин.

Територія розміщення поселень із стаціонарними житловими спорудами із кісток мамонта у басейні Дніпра достатньо обмежена. З півночі на південь визначаються такі опорні пам'ятки Верхнього басейну Дніпра, як Супоневе, Елісєвці 1, 2, Тимонівка 1, 2, Юдинове, Мізин. У Середньому басейні Дніпра — Київ-Кирилівська, Добранічівка, Гінці, Межиріч. Отримані радіокарбоніві дати по С 14 та їх кореляція з останніми серіями дат по С 14 AMS, й аналіз геоморфологічного контексту пам'яток дозволяють визначити, що даний тип поселення із складною планіграфічною структурою набув свого розвитку у цьому географічному регіоні біля 15 000 В. Р.¹

Стоянки з конструкціями із кісток мамонта даного географічного регіону у радянській літературі традиційно визначалися як довготривалі поселення мисливців на мамонтів і широко використовувалися для створення інтерпретаційних моделей щодо соціально-економічного устрою, способу життя, ідеології верхньопалеолітичних суспільств. У гіпотезі про полювання на стада мамонтів доводилося, що мисливці мали значні запаси м'яса, які зберігалися у викопаних на поселеннях ямах-сховищах. Збудувавши стаціонарні житла з кісток впольованих мамонтів та маючи запаси м'яса, що поповнювалися іншими колективними полюваннями, люди мали все необхідне для багаторічного, достатньо комфортного, проживання на обжитих поселеннях². У розвитку цього епічного сценарію навіть причини залишення поселень пов'язувалися з багаторічними інтенсивними полюваннями на мамонта, в результаті яких популяція цієї тварини значно зменшилась у даному регіоні³.

Інша точка зору, що існує паралельно з першою, виникла ще наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст., коли на території Східної Європи розпочалися розкопки на місцях «великих скупчень кісток мамонта». На Наддніпрянщині такими першими пам'ятками були Гінці, Київ-Кирилівська, Мізин. Пізніше у радянській літературі досить активно розроблялася гіпотеза, згідно з якою розташування стоянок у мамонтовій зоні було прив'язано до «мамонтових кладовищ», що виникали у природних пастках-колекторах річкових систем — заплавах, балках, де накопичувалися трупи загиблих тварин, які зберігалися в умовах мерзлоти. Знайшовши такі кладовища заморожених туш мамонтів, люди влаштували біля них стійбища, вживаючи м'ясо тварин у їжу та використовуючи їх кістки як паливо⁴. У контексті цих ідей роль полювання на хоботного велетня плейстоценової фауни визначалась як другорядна та епізодична. Подібні ідеї у

70-х — 80-х роках розвивалися деякими радянськими й американськими дослідниками. За цим сценарієм мисливці, що полюють на різних тварин, ведуть рухливий спосіб життя. Завдяки інтенсивному використанню кісток померлих хоботних, люди створюють базові осінньо-зимові стоянки, які вони залишають у теплу добу, влаштовуючи на інших місцях весняно-літні тимчасові стоянки⁵. Тож маємо два періоди: холодний, де люди перебувають на стоянці, і теплий, де люди мандрують у пошуках їжі та сировини, зуپиняючись у літніх стійбищах. Такі міграції є характерними для багатьох мисливських народів Півночі. З одним зауваженням — відсутністю на Півночі такого об'єкта полювання та представника фауни, як мамонт.

Обидві точки зору щодо образу життя та типу економіки даного населення є дискусійними і підтримуються та розвиваються різними вченими. Першорядним у цьому вузлі питань є з'ясування форм і методів використання людиною природного середовища і, перш за все, фауністичного світу.

Фауна та форми її використання

Дослідження остеологічних решток з базових поселень із кісток мамонта Наддніпрянщини досить повно окреслили склад фауни перигляціального тундро-степу пізньої доби верхнього палеоліту даної території⁶. Серед тварин цієї холодолюбної фауни чітко виділяються такі, що були об'єктами полювання і мали з різних причин життєво важливе значення для адаптації людини до суворих кліматичних умов прильодовикової зони відкритих рівнинних ландшафтів.

Перш за все такою твариною був мамонт *Mammuthus primigenius* Blum. Встановлення за даними з Мізина і Межиріча статевовікового складу стада мамонтів з наявністю дорослих, молодих та утробних особин свідчить, що популяція цієї тварини мала тенденцію до розмноження на території Верхньої та Середньої Наддніпрянщини⁷. М'ясо мамонта займало значну частину в раціоні людини. Точка зору, що люди широко вживали м'ясо законсервованих у мерзлоті трупів мамонтів, накопичених на природних «кладовищах», має обґрунтоване заперечення⁸. Роль мамонта не обмежувалася його гастрономічністю. Характерним було широке застосування всіх частин скелета тварини як своєрідного матеріалу для будівництва житлових та інших споруд, а також використання кісток мамонта для опалення та освітлення жител за допомогою невеликих вогнищ, влаштованих у їхньому інтер'єрі.

Бивні мамонта мали провідне значення у створенні предметного середовища утилітарного характеру. Перш за все такими знаряддями, що збагачували арсенал та ефективність зброї, були довгі наконечники списів — вістря, які робили гладкими або з пазами (Межиріч, Юдинове, Гінці, Єлисеєвичі, Тимонівка, Супоневе). Необхідно відзначити і вирізані з бивня тонкі голки з вушком, які були одним із основних типів знарядь для пошиття шкіряного одягу, яка забезпечувала існування в умовах холодного клімату прильодовикової зони (Межиріч, Гінці, Добранічівка, Мізин, Єлисеєвичі, Супоневе, Юдинове).

Бивні мамонта посідали значне місце у створенні предметного середовища естетико-символічного характеру: прикраси (Межиріч, Добранічівка, Гінці, Мізин, Єлисеєвичі, Тимонівка, Супоневе, Юдинове) та дрібна пластика (Межиріч, Добранічівка, Мізин, Єлисеєвичі). Здобутий цінний матеріал, як сировина, накопичувався і використовувався на базових поселеннях.

Важливу роль в економіці верхньопалеолітичного населення даного регіону відігравали певні види стадних копитних: північний олень, кінь, бізон. Особливо треба відзначити сліди полювання різної інтенсивності на північного оленя *Rangifer tarandus* (Мізин, Гінці, Добранічівка, Межиріч). Сезонні міграції стад північних оленів у Дніпровському басейні — восени з півночі на південь, а навесні — у зворотному напрямку, створювали сприятливі умови для періодичних полювань на цю тварину. В частково збережених колекціях остеологічних решток північного оленя, у Мізині термін «полювання» визначається як осінньо-зимовий, а у Гінцях — як весняний⁹.

Про полювання на північного оленя свідчать не тільки трасологічні сліди на кістках тварин (сліди обробки туш крем'яними знаряддями, виламані фрагменти черепів з рогами), але й археологічний контекст. Одним із таких фактів,

здобутих завдяки новим розкопкам автора статті у Гінцях, є нещодавно досліджена одна із господарчих зон, влаштована на відкритому просторі у підніжжі столянкового мису, де були зафіксовані сліди розтину туші північного оленя за допомогою крем'яних знарядь.

М'ясо північного оленя не було єдиним, що привертало увагу до цієї тварини. Міцні й відносно легкі оленячі шкури, які в холодні періоди року набували вищого гатунку, після вичинки та просушки застосовувались для покриття каркасу житла та інших захисних і складських конструкцій на поселенні, а також пошиття одягу. Таке використання шкури північних оленів можна визначити у Гінцях, Межирічі, Добранічівці, а також у Мізині, де вона використовувалася поряд із шкурою коней.

Роги північного оленя застосовувались людиною для створення знарядь. Ця сировина здебільшого збиралася на мисливських територіях, зберігалась і використовувалась на базовому поселенні. Рогові молотки мали широке розповсюдження на всіх поселеннях даного регіону.

В економіці верхньопалеолітичного населення даного регіону значне місце належало промислу на хутряних звірів, переважно для здобичі хутра, для пошиття теплого зимового шкіряного одягу. Песець, вовк, заєць були основними видами хутряного промислу. Полювали також на ведмеда, іноді на росомаху. Проте, що на звірів, принаймні, на песців та вовків, полювали перш за все заради хутра, свідчать знахідки більшості їх скелетів, залишених цілими або складених частинами в анатомічному порядку на території поселень¹⁰.

Найбільш розвиненим було полювання на песця *Alopec lagopus*, що пояснюється значним поширенням популяції, відносно легкою здобичю звіра, який підходив близько до поселення, та неперевершеними якостями його хутра. Osteологічні рештки песця зафіксовані на всіх основних базових поселеннях Верхньої та Середньої Наддніпрянщини. За відсутністю скелетів щенят песця на поселеннях запропоновано визначити термін полювання на цю тварину взимку¹¹. Безумовно, що полювання на песця, так само як і на інших звірів для здобичі їх хутра, повинно було відбуватись у холодні періоди року — восени, взимку та на початку весни до линяння. Особливо розвиненим на цю тварину був промисел на Верхньому Подніпров'ї. Так, у Елісєєвичах 1 визначено 287 особин, у Юдинове — 140, у Мізині — 112¹². На середній Наддніпрянщині здобич песця була більш обмежена. У Гінцях зафіксовано 12 особин, у Межирічі — 11, у Добранічівці — 3¹³.

Інтенсивне полювання на вовка *Canis lupus* простежено на Верхній Наддніпрянщині виключно на двох пам'ятках: у Мізині, де було визначено 59 особин, та Елісєєвичах 1, де зафіксовано 36 вовків¹⁴. На інших поселеннях цього регіону у Тимоновці, Супоневе, Юдинове знайдені одиничні особини¹⁵. Здобич вовка мала місце і на Середній Наддніпрянщині: у Межирічі зафіксовано 12 особин, у Гінцях — 5, Добранічівці — 3¹⁶.

Найбільш активні наслідки полювання на зайця *Lepus* простежені на Середній Наддніпрянщині у Межирічі, де визначено 73 особини¹⁷. За характером osteологічних решток визначається, що м'ясо зайця вживалось як їжа. А трубчасті кістки так само, як і подібні кістки песця та вовка, використовувались для виготовлення знарядь для пошиття — шила, проколки. Полювання на зайця простежується і з матеріалів Гінців, де було впольовано 16 особин, і в Мізині — 11 особин. На інших пам'ятках зафіксовані одиничні особини¹⁸.

На Верхній Наддніпрянщині osteологічні рештки бурого ведмеда *Ursus Arctos L.* домінують у Елісєєвичах — 10 особин та Мізині — 7 особин¹⁹. На інших поселеннях зафіксовані одиничні особини.

Полювання на хутряних звірів (хижаків і гризунів) забезпечувало сировину для виготовлення теплого одягу і надавало специфічний osteологічний матеріал у вигляді трубчастих кісток, з яких виробляли набір знарядь для пошиття одягу. Використання зубів звірів як прикрас визначало ще один важливий аспект щодо ролі даних тварин, особливо хижаків, у створенні предметно-символічного середовища.

Окреслені дані свідчать, що у пізню добу верхнього палеоліту біля 15 000 В. Р. у басейні Верхнього та Середнього Дніпра, завдяки інтенсивному та різнобічному використанню певних представників тундро-степової фауни: мамонта, хутряних звірів, копитних і, зокрема, північного оленя, — склався і на-

був свого розвитку певний тип палеоекономіки. Його характерною рисою було комплексне мисливство. Полювання на таких різних тварин за їхніми фізіологічними характеристиками і способом життя вимагало застосування різних способів та прийомів полювання, що супроводжувалось використанням відповідних наборів мисливської зброї. Сценарії мисливства надає нам експериментальна археологія із запропонованим спектром способів і прийомів полювання колективом або, частіше, невеликою групою людей на хоботних, копитних та ін.²⁰

Полювання на вказані види тварин та зосередження на зазначених мисливських територіях Наддніпрянщини природних колекторів остеологічного матеріалу, його добування, накопичення і поліфункціонального використання для створення житлового комплексу і його опалення, виготовлення знарядь та витворів мистецтва — окреслюють стабільні, життєво важливі компоненти, доцільно використані людиною завдяки фауністичному світові.

Ці фактори з урахуванням крем'яних родовищ висвітлюють феномен зосередження на досить обмеженій території Наддніпрянщини основних базових поселень певного типу.

Планіграфія базових поселень

Вибір місця даних поселень Наддніпрянщини висвітлює ряд принципово важливих факторів адаптації людини в умовах холодного клімату прильодовикової Європейської зони на відкритих рівнинних ландшафтах. Розташовуючи свої поселення, люди повинні були вирішувати водночас цілу низку питань, пов'язаних із захистом помешкання та стабільністю його функціонування. Найчастіше поселення розміщувалися на надзаплавних річкових терасах, які прилягали до високих водороздільних схилів, розрізаних великими балками і ярами (Гінці, Межиріч, Київ-Кирилівська, Мізин, Елисеєвичі I, Тимонівка I, II, Супоневе). У такій природно-ландшафтній ситуації вибір місця поселення пов'язувався з геоморфологією балок, що виходили у долину річки. Надійність обраної для проживання площадки балкової тераси забезпечувалась її природним дренажуванням в умовах існування мерзлоти²¹. Захищеність площадки поселення високим водороздільним схилом від вітрів та огляд долини річки, де зосереджувались тварини, створювали найбільш сприятливі умови для проживання людей і їх мисливської діяльності у даних природних умовах. Природні колектори остеологічних решток мамонтів, зосереджені у заплавах, балках та ярах, які виходили у долину річки, також були важливим фактором, що визначав місто розташування поселення.

Планіграфія поселень диктувалась розмірами та конфігурацією площадки балкової тераси, так званим стоянковим мисом, завдяки чому, поряд із загальними рисами, вони мали свої особливості розташування й устрій житлових, господарчих, смітничкових та інших зон. Однак з'ясування повної планіграфії поселень, реконструкції житлових та інших споруд, окремих зон мають свої ускладнення через певний ряд причин. Першорядними з них є давнина розкопок більшості пам'яток, що розглядаються, а також зрушення культурного шару, пов'язані з мерзлотними деформаціями. Особливо значні деформації культурного шару простежені на північних пам'ятках Верхньої Наддніпрянщини. Із зазначених причин існують неоднозначні інтерпретації планіграфії Елисеєвичів I і Тимоновки I²², а також дві діаметрально протилежні інтерпретації Мізина²³.

Найбільш чітко простежена планіграфія поселення Межиріч²⁴, більша частина поселень Добранічівки²⁵ та Юдиногого²⁶, дві частини поселення Мізин²⁷, різні частини поселення і його природного оточення у Гінцях²⁸.

Межиріч і Добранічівка розкривають існування своєрідного плану поселень, за яким чотири великих наземних стаціонарних житла були розташовані одне від одного на відстані 10—20 метрів. Кожне з них оточене ямами, заповненими кістками мамонта. Схожість цих конструкцій та їх кореляція призвели до висновку: це окремий житлово-господарчий комплекс, який міг функціонувати самостійно²⁹.

Одночасність функціонування даних комплексів, принаймні у Межирічі, достатньо обґрунтовано доводилась за даними дослідження остеологічного матеріалу трьох відкритих у 60-х роках споруд³⁰. Подальші дослідження підтвердили одночасність існування першого, другого і четвертого жител³¹, притому,

що ділянки третього житла досліджені не повністю. Визначені у 60—70-х рр. висновки фундаментального характеру стали поштовхом до дискусій і розвитку інтерпретаційних моделей різного плану. Хоча, доволі часто використовуються дані з інших пам'яток, що не мають однозначних характеристик, планіграфії та стратиграфії. Сумнівним є широке залучення Мізіна до репрезентацій різного характеру, як поселення, що налічує п'ять житлово-господарчих комплексів³². Оскільки й досі ця інтерпретація Мізіна продовжує широко використовуватись, слушно зупинитись на цьому більш детально.

За даними розкопок, Мізін розташований на площадці лівого схилу широкої балки, що виходила в долину Десни. З півночі та із заходу площадка була обмежена і захищена високим крутим схилом. Найбільш високі північно-західні частини поселення мали природне поступове пониження у двох напрямках: на південь, де площадка виходила до гирла балки, та на південний схід, де вона поступово переходила до заплави балки. Із врахуванням природної форми площадки балкової тераси поселення площею 1200 м² було розтягнуто по основному схилу з північного заходу на південний схід на 70 м й місцями досягало максимальної ширини 25 м³³. Значна площа його центральної частини розкопувалася з перервами із 1908 по 1932 рр. Документація з цих розкопок носить достатньо неповний і суперечливий характер. І все ж саме ця частина поселення за планом-реконструкцією представлена як центр з чотирма житлами³⁴. Та ж сама частина за іншим планом-реконструкцією представлена одним житлом³⁵. Інші частини поселення були розкопані з 1954 по 1961 рр. І. Г. Шовкоплясом. Перший розкоп охоплював південно-східну частину, другий розкоп — південно-західну. На південно-східній частині, що знаходилась на нижніх ділянках площадки балкової тераси, житлових споруд із кісток мамонта не було. А в північно-західній частині, що знаходилась на вищих, більш захищених ділянках, були відкриті рештки одного житла із кісток мамонта³⁶. Очевидно, що планіграфія Мізінського поселення може бути реконструйована лише частково, за винятком центральної його частини.

Рештки першого житлового комплексу Мізіна на верхній північно-західній частині площадки, ілюструють складність планіграфії та її спільні й особливі риси порівняно з іншими поселеннями. Як і на інших поселеннях, характерним є розташування у центрі площадки великого стаціонарного, округлої форми житла із кісток мамонта. Своєрідність планіграфії простежується у розміщенні великих ям по дузі з однієї сторони від житла, на відміну від Межиріччя, Добраничівки, Гінців, де ями оточували житло навкруги. Однак треба уточнити, що з південної сторони житла край розкопу 1914 р., зафіксований на відстані двох метрів, й остаточно планіграфія та кількість ям залишаються нез'ясованими. Особливою рисою Мізіна є використання кісток мамонта не тільки для будівництва житла, але й для інших конструкцій, про що свідчить характер розташування груп кісток на поверхні площадки. На відстані одного метра на північний схід від житла зафіксований довгий ряд частково заглиблених у землю кісток мамонта, що використовувався як заслін від вітру, можливо, укритий шкурою. Захисні функції заслону пояснюються розташуванням поблизу нього вогнища, розміщеного на поверхні замуленої ями³⁷.

За стратиграфією Мізіна з'ясовується послідовність функціонування даної частини поселення. Один із етапів існування був пов'язаний з викопуванням ям та початком їх функціонування, далі відбулося будівництво житла, а ями поступово заповнювались остеологічним матеріалом, в тому числі і вже використаними кістками і бивнями. Завдяки геокліматичним процесам поверхня поселення і, перш за все, ями поступово перекривались ґрунтом, про що свідчать горизонтальні прошарки піску і супіску як в основному стратиграфічному розрізі, так і в стінках ям³⁸. Після остаточного природного захоронення ям на їхній поверхні у центральній частині, де зберігались заглиблення, були влаштовані невеликі надвірні вогнища. Одне з них із залишками насиченого культурного шару було захищено конструкцією із кісток мамонта. Таким чином, на даній площі поселення простежується поступова модифікація її планіграфії.

На другій, південно-східній частині поселення, яка знаходилась на нижніх ділянках площадки балкової тераси, простежується зона, що мала інше призначення, пов'язане з переробкою мисливської здобичі. Залишки невеликих вогнищ,

характер крем'яних знарядь та остеологічні рештки тварин, серед яких зафіксовані частини скелетів вовків і песців, свідчать, що на певних ділянках цієї зони обробляли туші хутряних звірів³⁹.

У Мізині явно простежується складна планіграфія з організацією основних житлово-господарчих зон на підвищених частинах площадки балкової тераси та допоміжних зон, пов'язаних із переробкою мисливської здобичі на понижених її частинах, що виходять на дно балки, геоморфологічно пов'язаної з широкою заплавою річки.

На Середній Наддніпрянщині складна планіграфічна структура, що ілюструє поліфункціональність поселення мисливців, найбільш повно та різнобічно розкривається за даними нових розкопок автора статті в Гінцях⁴⁰. Поселення розташоване на північному мисі низької тераси річки Удай. З півдня його площа замикається високим водороздільним схилом. З інших сторін вона обмежена балками та широкою улоговиною річки. Особливість Гінців полягає у використанні мисливцями не тільки позиції стоянкового мису, але й значних прилягаючих територій⁴¹.

Загальна реконструкція планіграфії Гінців і прилягаючих до нього зон не може бути повною — постраждала зона на підвищеній частині мису від розкопок Гельвіга в 1908 році, під час яких був знищений насичений культурний шар, багатий остеологічним матеріалом і черепами мамонта. Траншейними розкопками В. М. Щербаківського 1914—1916 рр., які були значно розширені у 1935 році І. Ф. Левицьким, відкрито велике стаціонарне округлої форми житло із кісток мамонта, оточене по колу великими ямами⁴². У тому ж 1935 році зачистками виявили насичений культурний шар на низьких ділянках балок, який був інтерпретований як рештки літніх стоянок⁴³, або мамонтове кладовище⁴⁴. Після великої перерви з 1977 по 1981 рр. дослідження були продовжені В. Я. Сергіним на ділянці із залишками засипаного житла і ям⁴⁵. За даними наших нових розкопок, проведених на північному, північно-східному, північно-західному схилах мису і в улоговині річки, та за архівними даними з'ясовано, що на підвищених частинах мису розташовано декілька житлових комплексів, планіграфія яких може бути реконструйована частково. Найбільш повно з'ясована значна північна частина поселення, що поступово переходила до днища балки та улоговини річки у двох напрямках — з півдня на північ і з південного заходу на північний схід⁴⁶. Встановлено, що комплекс з великим стаціонарним житлом із кісток мамонта і з ямами-колекторами має своє продовження на нижніх частинах схилу, де розміщалися смітникові зони, насичені зольними масами з вогнищ у вигляді перепаленого кісткового вугілля, численними відходами крем'яних виробів та незначною кількістю використаних або поламаних знарядь, фрагментами кісток тварин і бивнів. Виникнення цих зон було, перш за все, наслідком активної діяльності в самому житлі, де періодично проводилось прибирання інтер'єру та чистка вогнища, а також результатом активності на невеликих майданчиках біля житла. Безпосередньо за цими смітниковими зонами, на сході і північному сході нижніх ділянок тераси зафіксовані значні зони з остеологічними рештками мамонтів, північних оленів, бізонів, зольними плямами та нечисленними крем'яними знаряддями. Наявність цих зон, пов'язаних з обробкою туш тварин, сортуванням остеологічного матеріалу, значно розширює загальну територію поселення та змінює традиційне уявлення про планіграфію мисливських поселень Середньої Наддніпрянщини, обмежених стоянковим мисом. Встановлено також, що житлові комплекси, розташовані на підвищених частинах мису, були безпосередньо пов'язані із зонами діяльності на його північних і східних схилах та улоговиною річки.

У Межиріччя, розташованому на низькій терасі у широкій балці, що виходить у долину річки Рось, багато років розкопки проводяться різними дослідниками на підвищеній частині тераси, де розташоване четверте житло з оточуючими його ямами і смітниковими зонами, та на сусідніх ділянках із залишками ям та смітникових зон першого та другого жител. А інші ділянки території поселення у зону досліджень не входять. Тому планіграфія Межиріччя не може бути визнана остаточно. У Добранічівці частина поселення була зруйнована ще до розкопок, тому її планіграфія також не може вважатись повною.

Планіграфія Юдиногового значною мірою з'ясована польовими дослідженнями З. А. Абрамової і Г. В. Григор'євої у 1980—1997 рр. та кореляцією даних останніх

розкопок з архівними даними ⁴⁷. Положення поселення, розташованого на схилі низької тераси на березі річки Судість, обумовила його періодичне часткове затоплення під час розливів, що необхідно враховувати при реконструктивному моделюванні. За даними досліджень, на розкопаних частинах поселення були розташовані чотири великих стаціонарних житла із кісток мамонта ⁴⁸. Чіткої системи взаєморозміщення жител не визначається, і відстань між ними є варіативною ⁴⁹. В цілому, поселення висвітлює структуру житлового комплексу, що традиційно, хоча і з певними планіграфічними варіаціями, складалось із стаціонарного наземного житла, біля якого розміщалися ями-колектори та накопичувались смітникові зони як наслідок активної різноманітної діяльності людей в межах житлового комплексу.

Планіграфія поселення не є повною, оскільки значні його ділянки, в тому числі і частина другого житла, не можуть бути розкопаними, бо знаходяться під музейним павільйоном, збудованим у 80-х роках над розкопом. На південь від двох жител, ближче до річки, необхідно відзначити ділянки, де зафіксовані остеологічні рештки мамонтів, пещців і північного оленя, зольні плями та розселені кремені ⁵⁰. Функціональне призначення даних ділянок та їх кореляція з житловими комплексами також потребують подальшого з'ясування.

Термін функціонування поселень

Питання довготривалості поселення даного типу протягом років ⁵¹ або його тимчасовості, обмеженої зимовим періодом ⁵², за аналізом культурного шару не має однозначного вирішення. Хоча, загальною рисою двох полярних точок зору є очевидність факту, що монументальна споруда, сконструйована із багаточисленних кісток мамонта, перш за все використовувалася у зимовий період. Без сумніву, вся його складна архітектурна конструкція була спрямована на будівництво максимально захищеної споруди як єдиного надійного зимового притулку в умовах холодного клімату перигляціальної зони відкритих рівнинних ландшафтів. Незначна товщина культурного шару внутрішньої поверхні житла ніяк не може виступати аргументом короткочасності його існування. Як уже зазначалось, інтер'єр житла, вірогідніше за все, періодично прибирався, а вогнище, якщо воно було влаштоване у житлі, вичищалося. Про що саме і свідчить наявність поблизу жител потужних смітникових зон (Гінці, Мізин, Межиріч, Юдинове).

Аргументом, що використовується як за, так і проти багаторічності та тимчасовості поселень, є наявність великих ям, насичених остеологічним матеріалом. За однією інтерпретацією, ями використовувалися як сховища м'ясних запасів ⁵³. За іншою — в ямах накопичувався використаний будівельний остеологічний матеріал ⁵⁴. За третьою пропозицією, що, по суті, об'єднувала дві перші, ями спочатку використовувалися як сховища м'яса, а потім — як накопичувачі остеологічного матеріалу і перетворювалися на справжні смітникові накопичувачі ⁵⁵. У цих поясненнях функціонального призначення ям перетинається декілька питань. Перше з них полягає у визначенні періоду влаштування даних об'єктів. Зважаючи на холодний клімат та існування мерзлоти, викопування ям восени і взимку є проблематичним. На користь викопування ям у теплий період свідчить не тільки практичний сенс та певні етнографічні свідчення ⁵⁶, але й заповнення деяких ям кістками тварин, що могли бути забиті лише у теплий період. Яскраве тому підтвердження — гінцівські ями, на дні яких знайдені черепи без рогів самок північних оленів — тварин, впольованих навесні ⁵⁷. На інших поселеннях, у Межирічі та Юдинове, про перебування у теплий період свідчать рештки перелітних птахів, яких не було у холодний період на даній території. Аргументи щодо викопування ям у теплий період добре корелюються з аргументами на користь будівництва житла також у теплу пору року. Як засвідчено у Гінцях, Межирічі, Мізині, Юдинове будівництво такої складної архітектурної споруди, як стаціонарне житло даного типу, передбачало вкопування в землю черепів та інших кісток мамонта, що виконували функцію фундаменту ⁵⁸. У Мізинському житлі також зафіксовано вирівнювання його внутрішньої площадки ⁵⁹. Ці дії, пов'язані з земляними роботами, не могли виконуватися у мерзлому ґрунті.

Логічно, що початковий етап опанування площадкою, обраною під поселення, її планування, будівництва житла та влаштування ям відбувалось у теплий період і супроводжувалось полюваннями в даній місцевості. Однак, наведені дані

тільки відхиляють жорстко спрощену модель використання поселення виключно у холодний період, що зовсім ні підтверджує, ні спростовує його довгорічного функціонування. Постійне перебування людей на поселеннях бачилось як слідство колективних полювань на стада мамонтів, наслідки яких ілюстрували численні остеологічні рештки тварин. Розрахунки за різними методиками кілокалорій м'яса мамонтів, як основи м'ясного раціону, були вирішальним аргументом щодо довготривалості даних поселень⁶⁰. Такий підхід був пов'язаний із неврахуванням фактору існування на мисливських територіях остеологічних колекторів «мамонтівної зони», що широко використовувалися людиною. Про періодичність перебування людей на поселеннях свідчать простежені на деяких з них чередування горизонтальних піщаних прошарків з прошарками культурного шару, пов'язаних з геокліматичними процесами теплого періоду року⁶¹. З урахуванням викладеного модель багаторічного безперервного перебування людей на даних поселеннях не може бути підтверджена. На ряд нез'ясованих питань можуть дати відповіді тільки нові розкопки та сучасні методи їх комплексної обробки, за якими може бути чіткіше визначена тривалість перебування та періоди відсутності людей на основному базовому поселенні.

Реконструкція характеру діяльності на верхньопалеолітичних поселеннях за даними культурного шару, безумовно, має ряд обмежень. Однак, при усій недостатності даних, опосередковано, але яскраво висвітлюється загальний характер поселення, пов'язаний з активною мисливською діяльністю. Визначаються відповідні етапи, пов'язані з мисливством. Підготовчий — з вироблення певних типів зброї і самих знарядь, за допомогою яких їх виробляли, та заключний — з існування ділянок по переробці здобичі.

Особлива увага надавалась вирізанню з бивня наконечників списів, які були одним із ефективних типів зброї при полюванні на великих тварин. Ці знаряддя спостерігаємо на всіх поселеннях, однак у Юдинові простежується процес їх виготовлення від заготовки до завершення речі⁶². Особлива увага до цих витворів підкреслюється їх оздобленням геометричним орнаментом, що вводить цей тип речей у коло пріоритетного естетико-символічного предметного середовища даного поселення. Зазначені знаряддя використовувалися неодноразово і тому приносились після вдалих полювань на поселення, де і зберігались. Поламани відновлювались або викидалися.

Окрім полювання на великих тварин, — мамонта, північного оленя, коня, бізона, як об'єктів м'ясного промислу, окреслюється значна доля полювання на хутряних звірів. Цей тип мисливства, пов'язаний із промислом по здобичі шкури для виготовлення одягу, враховуючи якості хутра, був інтенсивним восени та взимку. Наслідки полювання найбільш ілюстративні у Єлисеєвичях, Юдинові, Мізині⁶³. Розчинка здобичі, обробка шкури та пошиття одягу простежується по наборі крем'яних (скребки, різці, пластини), кістяних (проколки, шила, голки) та бивневих (тонкі голки) знарядь, а також за трасологічними слідами на деяких із них. Одяг був предметом декорування, і тому вимагав допоміжних зусиль, хисту та часу. Пишне оздоблення одягу простежується у Юдинові за дрібними намистинами із бивня⁶⁴, та у Мізині — за мушлями⁶⁵. Виготовлення одягу посідало значне місце й окреслювало одну із провідних видів діяльності на поселенні, що на заключних етапах пошиття та оздоблення одягу відбувалось у житлі. Цей тип діяльності, пов'язаний з холодним періодом, вірогідно, був жіночою справою⁶⁶.

Окрім виробничої діяльності, безпосередньо пов'язаної з необхідністю виготовлення різнофункціональних наборів знарядь із кременю, кістки, рогу, бивня для полювання, переробки мисливської здобичі та різних побутових робіт, простежується інший напрям діяльності на поселенні. Він був пов'язаний із необхідністю створення речей, що визначали коло предметного естетико-символічного середовища. Широко використовували природні матеріали: бивень, бурштин, мушлі, зуби тварин. З них, окрім вже зазначених бусин для оздоблення одягу, виробляли інші прикраси для одягу та тіла: браслети, намисто, підвіски, заколки, часто оздоблені вишуканим геометричним орнаментом. У Єлисеєвичях, Мізині, Добранічівці, Межирічі вирізались статуєтки жінок, а у Єлисеєвичях — також і фігурки мамонта з крейди. До кола естетико-символічних об'єктів належали й самі житла, як видовищні архітектурні споруди⁶⁷.

Створення предметного естетико-символічного середовища було важливим напрямом діяльності. За допомогою відповідних типів речей та їх декорування визначались доміанти естетичних смаків та символіка, пов'язана з комунікативними та соціально-інформаційними функціями мистецтва. Загальні риси художньої діяльності на поселеннях, що розглядається, простежуються у розвиненні декорування одягу та тіла, оздобленні складним геометричним орнаментом певних типів утилітарних і символічних речей, існуванні дрібної фігуративної пластики. У контексті поліфункціонального характеру верхньопалеолітичної художньо-символічної творчості, за даними поселень, визначається певна спорідненість та взаємозв'язки груп населення Верхньої та Середньої Наддніпрянщини. У житловій архітектурі, що має ряд спільних рис загального характеру (Юдинове, Добранічівка, Мізин, Межиріч, Гінці), простежується також деяка схожість архітектурних композицій зовнішньої обкладки, третього Межиріцького житла та Юдиновських жител. Розпис кісток мамонта фарбами в інтер'єрі житла об'єднує Мізин та Межиріч. Стилїстика дрібної пластики висвітлює значну спільність між схематичними жіночими статуетками Добранічівки, Мізина, Межиріча. Визначається також спорідненість композиційних елементів орнаментів та водночас своєрідність окремих, найбільш складних елементів на предметах різних поселень (Слисесевичі, Тимоїівка, Юдинове, Київ-Кирилівська, Мізин, Межиріч). Використання бурштину для прикрас також об'єднує дані поселення. Визначені риси художньої творчості свідчать про існування складної символіко-інформаційної системи різнорівневого характеру груп населення, обмежених у просторі та часі.

Отже, на території Верхньої і Середньої Наддніпрянщини, близько 15 000 В.Р., завдяки ряду природних факторів, набув свого розвитку один із типів палеоекономіки з комплексним мисливством та збиральництвом. Його характерні риси склалися завдяки інтенсивному і різнобічному використанню людиною визначених представників тундро-степової фауни. Мамонт та певні види стадних копитних, серед яких особливо відзначається північний олень, були пріоритетними об'єктами м'ясного промислу. Песець, вовк, заєць, а також північний олень визначались як об'єкти хутряного промислу. Полювання на відповідні види тварин та зосередження на даній території природних колекторів остеологічного матеріалу, його добування, сортування і поліфункціональне використання для будівництва житлового комплексу і його опалення, виготовлення знарядь, зброї, витворів мистецтва окреслюють стабільні, життєво важливі компоненти, використані людиною завдяки фауністичному світові.

Визначальною рисою населення Верхньої і Середньої Наддніпрянщини є створення основних базових поліфункціональних поселень із складною планіграфією. Стаціонарні наземні житла із кісток мамонта з супутніми їм ямами-колекторами, що були основою поселення, ілюструють одне із фундаментальних рішень виживання людини в умовах холодного клімату прильодовикової європейської зони на відкритих рівнинних ландшафтах, де відсутні природні сховища. Площа таких поселень як Гінці і Мізин, не обмежувалась стоянковим мисом, де були розташовані житлові комплекси, і мала своє продовження на нижніх частинах річкової тераси. Ці зони, пов'язані з обробкою туш тварин, сортуванням остеологічного матеріалу, функціонували одночасно з житловими комплексами і були важливим складовим компонентом мисливського поселення.

Термін функціонування поселень даного типу на даному етапі досліджень не є остаточно з'ясованим. Активна діяльність на території поселення у різні пори року є очевидною. Початковий етап опанування площадкою, обраною під поселення, її планування, будівництво житла та влаштування ям відбувалось у теплий період року, під час якого проводили полювання. Очевидно також, що основний сенс існування даного типу поселень був пов'язаний з перебуванням людей на ньому в житлах протягом тривалих холодних періодів, які переважно покривали більший термін року. З поселення періодично здійснювались мисливські та інші експедиції.

Загальний характер поселень, пов'язаний з активною мисливською діяльністю, переробкою здобичі, пошиттям одягу, створенням предметів утилітарного й естетико-символічного призначення та введення їх в обіг, висвітлює поліфункціональність даних поселень та широкий спектр різнохарактерної діяльності мисливського суспільства.

- ¹ *Абрамова З. А., Григорьева Г. В.* Верхнепалеолитическое поселение Юдиново. — Вып. 1. — СПб., 1995. — С. 10; *Абрамова З. А., Григорьева Г. В., Кристанцен М.* Верхнепалеолитическое поселение Юдиново. — Вып. 3. — СПб., 1997. — С. 136; *Величко А. А., Грехова Л. В., Грибченко Ю. Н., Куренкова Е. И.* Первобытный человек в экстремальных условиях среды. Стоянка Елисеевичи. — М., 1997. — С. 170; *Iakovleva L.* Recherches sur le paleolithique superieur d'Ukraine (1991—1995) // ERAUL 76. — 1996. — P. 23—31; *Iakovleva L.* Les datations C14 sur les habitats de la grande plaine russe Orientale // 3-eme Congress International «14C Archeologie». — 1998. — Lyon. — P. 123—131.
- ² *Бибиков С. Н.* Некоторые аспекты палеоэкономического моделирования палеолита // СА. — 1969. — С. 5—22; *Пидопличко И. Г.* Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине. — К., 1969; *Шовкопляс И. Г.* Мезинская стоянка. — К., 1965.
- ³ *Корнісць Н. Л.* Про причини вимирання мамонта на території України. Високні фауни України і суміжних територій. — К., 1962. — С. 96—169.
- ⁴ *Громов В. И.* Палеонтологическое и археологическое обоснование стратиграфии континентальных отложений четвертичного периода на территории СССР (млекопитающие, палеолит). Труды Геол. ин-та АН СССР. Серия геологии. — 1948. — 17. — Вып. 64. — С. 482—502; *Верещагин Н. К.* Записки палеонтолога. — М., 1981. — С. 24—29.
- ⁵ *Верещагин Н. К., Кузьмина И. Е.* Остатки млекопитающих из палеолитических стоянок на Дону и Верхней Десне // Мамонтовая фауна Русской равнины и Восточной Сибири. Труды ЗИН АН. — Т. 72. — Л., 1977. — С. 77—83; *Soffer O.* The Upper paleolithic of Central Russian Plain. — Orlando, 1985. — P. 390—404.
- ⁶ *Бибикова В. И., Белан Н. Г.* Локальные варианты и группировки позднепалеолитического терно-комплекса юго-восточной Европы // Бюл. МОИП. Отд. зоол. — 1979. — 84. — Вып. 3. — С. 3—14; *Верещагин Н. К., Кузьмина И. Е.* Вказ. праця. — 1977. — С. 77—83.
- ⁷ *Корнісць Н. Л.* Вказ. праця. — 1962. — С. 96—169.
- ⁸ *West D.* Hunting strategies in Central Europe during the last glacial maximum. BAR International Series 672. — 1996.
- ⁹ *Пидопличко И. Г.* Новые данные о фауне Мезинской стоянки // КСИА АН СССР. — Вып. 8. — К., 1959. — С. 13; *Сергин В. Я.* Назначение больших ям на палеолитических поселениях // КС 173. Каменный век. — М., 1983. — С. 30—31.
- ¹⁰ *Верещагин Н. К., Кузьмина И. Е.* Вказ. праця. — 1977; *Шовкопляс И. Г.* Вказ. праця. — 1965. — С. 100.
- ¹¹ *Верещагин Н. К., Кузьмина И. Е.* Вказ. праця. — 1977. — Табл. 1.
- ¹² *Кузьмина И. Е., Саблин М. В.* Песцы позднего плейстоцена верховьев Десны. Материалы по мезозойской и каунозойской истории наземных позвоночных. — СПб., 1993. — С. 93—104; *Шовкопляс И. Г.* Вказ. праця. — 1965. — С. 97.
- ¹³ *Пидопличко И. Г.* Фауна Гонцовской палеолитической стоянки // Природа 2. — 1936; *Корнісць Н. Л., Гладких М. И., Величко А. А. та ін.* Межирич. АПППР. — М., 1981. — С. 106—119.
- ¹⁴ *Верещагин Н. К., Кузьмина И. Е.* Вказ. праця. — 1977. — Табл. 1; *Шовкопляс И. Г.* Вказ. праця. — 1965. — С. 97.
- ¹⁵ *Величко А. А., Грехова Л. В., Губонина З. П.* Среда обитания первобытного человека Тимоновских стоянок. — М., 1977. — С. 82; *Громов В. И.* Вказ. праця. — 1948. — С. 139.
- ¹⁶ *Корнісць Н. Л.* Вказ. праця. — 1962. — Табл. 18; *Корнісць Н. Л., Гладких М. И., Величко А. А. та ін.* Вказ. праця. — 1981. — С. 1981.
- ¹⁷ *Корнісць Н. Л., Гладких М. И., Величко А. А. та ін.* Вказ. праця. — 1981. — Табл. 4.
- ¹⁸ *Пидопличко И. Г.* Вказ. праця. — 1936; *Шовкопляс И. Г.* Вказ. праця. — 1965. — С. 97.
- ¹⁹ *Верещагин Н. К., Кузьмина И. Е.* Вказ. праця. — 1977. — Табл. 1; *Шовкопляс И. Г.* Вказ. праця. — 1965. — С. 97.
- ²⁰ *Frison G. C.* Experimental use of Clovis weaponry and tools on African elephants // Antiquity. — 1989. — 54. — P. 766—784; *Saunders J. J.* Blackwater Draws: Mammoths and Mammoth Hunters in the Terminal Pleistocene // Proboscidian and Paleoindian Interactions. — Baylor University Press. — P. 123—147; *Leroi-Gorhan A., Brezillon M.* Fouilles de Pincevent: essai d'analyse d'un habitat magdalénien: la section 36. — Paris, 1972.
- ²¹ *Величко А. А., Грехова Л. В., Грибченко Ю. Н., Куренкова Е. И.* Вказ. праця. — 1997. — С. 152.
- ²² *Поликарпович К. М.* Палеолит Верхнего Поднепровья. — Минск, 1968. — С. 53—70; *Величко А. А., Грехова Л. В., Грибченко Ю. Н., Куренкова Е. И.* Вказ. праця. — 1997. — С. 81—118.
- ²³ *Шовкопляс И. Г.* Вказ. праця. — 1965. — С. 32—95; *Сергин В. Я.* Структура Мезинского палеолитического поселений. — М., 1987. — 104 с.
- ²⁴ *Пидопличко И. Г.* Межиричские жилища из костей мамонта. — К., 1976. — 239 с.; *Гладких М. И., Корнісць Н. Л.* Нова споруда з кісток мамонта із Межиричі // Вісник АН УССР. — 9. — 1979. — С. 50—54.
- ²⁵ *Шовкопляс И. Г.* Добраничевская стоянка на Киевщине (некоторые итоги исследования). МИА 185. — 1972. — С. 177—188.

- ²⁶ *Абрамова З. А., Григорьева Г. В.* Вказ. праця. — Вып. 1. — СПб., 1995. — 130 с.; *Абрамова З. А., Григорьева Г. В., Кристанцен М.* Верхнепалеолитическое поселение Юдиново. — Вып. 2. — СПб., 1997. — 162 с.
- ²⁷ *Шовкопляс И. Г.* Вказ. праця. — 1965. — 327 с.
- ²⁸ *Левицкий И. Ф.* Гонцівська палеолітична стоянка (за даними досліджень 1935 п.) ПРУ, Т. 1. — К., 1947. — С. 197—248; *Яковлева Л. А.* Дослідження на пізньопалеолітичній стоянці Гінці // Археологічні відкриття в Україні 1997—1998 рр. — К., 1998. — С. 156; *Iakovleva L., Djindjian F.* New investigation in the mammoth bone hut site of Ginsy (Ukraine) in context of the epigravettin dwellings of the Middle Dnieper basin // International Conference on Mammoth site studies. University of Kansas. — 1998. — P. 7—10.
- ²⁹ *Шовкопляс И. Г.* Вказ. праця. — 1972. — С. 177—188.
- ³⁰ *Пидопличко И. Г.* Вказ. праця. — 1976. — 239 с.
- ³¹ *Корнісець Н. Л., Суницев В.* Дослідження Межиріччя // Археологічні відкриття в Україні 1997—1998 рр. — К., 1998. — С. 82—84.
- ³² *Шовкопляс И. Г.* Вказ. праця. — 1965. — С. 35—73.
- ³³ Там же. — С. 32—35, 94.
- ³⁴ Там же. — Рис. 15.
- ³⁵ *Сергин В. Я.* Структура Мезинского палеолитического поселения — М., 1987. — 104 с.
- ³⁶ *Шовкопляс И. Г.* Там же. — 1965. — С. 35—62.
- ³⁷ Там же. — С. 54—59.
- ³⁸ Там же. — С. 37. — Рис. 17. — С. 90. — Рис. 48.
- ³⁹ Там же. — С. 76—80.
- ⁴⁰ *Iakovleva L. ibis* — 1996. — P. 25; *Iakovleva L. ibis* — 1998. — P. 130; *Яковлева Л. А.* Вказ. праця. — К., 1998. — С. 156; *Яковлева Л. А., Джинджан Ф.* Нові археологічні дослідження на пізньопалеолітичній стоянці Гінці // СБ. Археологічні дослідження в Полтавській області. Полтава 3. — 1995. — С. 21—25; *Яковлева Л. А., Джинджан Ф.* Новые исследования в Гонцах // Международная конференция «Каменный век Европейских равнин». Сергиев Посад. — 1997. — С. 18—19; *Iakovleva L., Djindjian F. ibis*. — 1998. — P. 7—10.
- ⁴¹ Нові розкопки в Гінцях розпочаті з ініціативи автора у 1993 році на основі міжнародної багаторічної програми співробітництва між ІА НАН України і CNRS EP 1730 «Дослідження верхньопалеолітичного поселення Гінці». Керівник програми та розкопок ст. н. с. ІА НАН України Л. А. Яковлева. У розкопках кожного року бере участь професор Сорбонни Ф. Джинджан.
- ⁴² *Левицкий И. Ф.* Там же. — С. 218. — Рис. 9.
- ⁴³ *Левицкий И. Ф.* Там же. — С. 219—222, 236.
- ⁴⁴ *Брюсов А. Я.* Гонцовская стоянка. СА. У. — 1940. — С. 9—10.
- ⁴⁵ *Сергин В. Я.* Розкопки жилища на Гонцовском палеолитическом поселении // КС 165. — М., 1981. — С. 43—50.
- ⁴⁶ *Яковлева Л. А.* Указ. соч. — 1998. — С. 156; *Iakovleva L., Djindjian F. ibis*. — 1998. — P. 7—10.
- ⁴⁷ *Абрамова З. А., Григорьева Г. В.* Указ. соч. — СПб., 1995; *Абрамова З. А., Григорьева Г. В., Кристанцен М.* Указ. соч. — СПб., 1997.
- ⁴⁸ *Абрамова З. А., Григорьева Г. В., Кристанцен М.* Указ. соч. — СПб., 1997. — С. 54. — Рис. 15.
- ⁴⁹ *Абрамова З. А., Григорьева Г. В., Кристанцен М.* Указ. соч. — СПб., 1995. — С. 105—126.
- ⁵⁰ *Григорьева Г. В.* Исследования верхнепалеолитического поселений Юдиново в 1996—1997 гг. — СПб., 1997. — С. 9—14.
- ⁵¹ *Бибииков С. Н.* Указ. соч. — 1969. — 4. — С. 5—22; *Пидопличко И. Г.* Указ. соч. — 1969; *Шовкопляс И. Г.* Указ. соч. — 1965.
- ⁵² *Верещагин Н. К., Кузьмина И. Е.* Указ. соч. — 1977. — С. 77—83; *Soffer O.* The Upper Paleolithic of Central Russian Plain. — Orlando. — 1985. — P. 390—404.
- ⁵³ *Бибииков С. Н.* Указ. соч. — 1969. — 4. — С. 5—22.
- ⁵⁴ *Шовкопляс И. Г.* Указ. соч. — 1965. — С. 89.
- ⁵⁵ *Сергин В. Я.* Назначение больших ям на палеолитических поселениях // КС 173. Каменный век. — М., 1983. — С. 23—31.
- ⁵⁶ *Сергин В. Я.* Указ. соч. — 1983. — С. 30—31; *Binford L. R.* Bones for Stones. Consideration of Analogues for Features Found on the Central Russian Plain // From Kostenki to Clovis: Upper Paleolithic-Paleo-Indian Adaptations. — New York-London, 1993. — С. 108—123.
- ⁵⁷ *Сергин В. Я.* Указ. соч. — 1983. — С. 29.
- ⁵⁸ *Пидопличко И. Г.* Указ. соч. — 1976; *Абрамова З. А., Григорьева Г. В.* Указ. соч. — 1997.
- ⁵⁹ *Шовкопляс И. Г.* Указ. соч. — 1965. — С. 51.
- ⁶⁰ *Бибииков С. Н.* Указ. соч. — 1969. — 4. — С. 5—22; *Пидопличко И. Г.* Указ. соч. — 1969.
- ⁶¹ *Шовкопляс И. Г.* Указ. соч. — 1965. — С. 37, 90.
- ⁶² *Абрамова З. А., Григорьева Г. В.* Указ. соч. — Вып. 2, 3. — СПб., 1997. — С. 76—93.

⁶³ *Верещагин Н. К., Кузьмина И. Е.* Указ. соч. — 1997. — Табл. 1, 2; *Шовкопляс И. Г.* Вказ. праця. — 1965. — С. 97.

⁶⁴ *Абрамова З. А., Григорьева Г. В.* Указ. соч. — Вып. 2, 3. — СПб., 1997. — С. 136.

⁶⁵ *Шовкопляс И. Г.* Там же. — С. 105—110.

⁶⁶ *Яковлева Л. А.* Роль женщины в позднелолитической общине (по материалам искусства Восточной Европы и Сибири) // *Древняя история населения Украины.* — К., 1991. — С. 11.

⁶⁷ *Яковлева Л. А.* Жилище в мировосприятии палеолитического человека (по материалам поселения Межирич) // *Духовная культура древних обществ на территории Украины.* — К., 1991; *Яковлева Л. А.* Схематические позднелолитические женские статуэтки Поднепровья // *Первобытная археология.* — К., 1989. — С. 42—54.

Л. А. Яковлева

ПОСЕЛЕНИЯ С ЖИЛИЩАМИ ИЗ КОСТЕЙ МАМОНТА ДНЕПРОВСКОГО БАСЕЙНА

В верхнем палеолите около 15 000 В. Р. бассейн Верхнего и Среднего Днепра был регионом перигляциальной Европейской зоны открытых равнинных ландшафтов, где, благодаря ряду природных факторов, получил развитие один из типов палеоэкономики с комплексной охотой и собирательством. Характерные черты сложились благодаря интенсивному и разнообразному использованию тундро-степной фауны. Мамонт и некоторые стадные копытные были приоритетными видами мясного промысла. Песец, волк, заяц определялись как основные объекты мехового промысла. Охота на определенные виды животных и сосредоточение на данной территории природных коллекторов остеологических остатков мамонтов, их добывание, накопление и широкое разнообразное использование для обустройства основного базового поселения и его предметного наполнения, определяли стабильные жизненно-важные компоненты, использованные человеком благодаря фаунистическому окружению. Стационарные наземные жилища из костей мамонта, с сопутствующими им ямами-коллекторами, бывшие основой базовых поселений, определяли одно из оптимальных решений адаптации человека в условиях холодного климата на равнине без природных убежищ. Освоение площадки базового поселения, её планировка, обустройство больших ям, сооружение жилища проходили в теплый период года и сопровождалась охотой в данной местности. Наибольшая активность на поселении, естественно, связана с холодными периодами года, и также сопровождалась охотой. По характеру культурного слоя на некоторых поселениях прослеживаются периоды прерывания жизнедеятельности, что в целом характерно для образа жизни охотничьих обществ. Общий характер, связанный с охотой, обработкой добычи, шитьём одежды, созданием предметов утилитарного и эстетико-символического назначения с введением их в оборот, раскрывает полифункциональность базовых поселений данного типа.

L. A. Yakovleva

SETTLEMENTS WITH DWELLINGS MADE OF BONES OF MAMMOTHS OF THE DNIEPER BASIN

In the Upper Paleolithic age about 15000 BP, the basin of the Upper and Middle Dnieper was a region of the periglacial European zone of open plain landscapes. There, due to a number of natural factors, one of the types of the paleoeconomy with complex hunting and gathering was developed. Its characteristic features were formed owing to the intensive diverse use of the tundra-steppe fauna. Mammoths and certain gregarious ungulates were the priority kinds of meat hunting. Arctic fox, wolf, and hare were the main objects of fur hunting. Hunting for certain kinds of animals, the concentration of natural collectors of osteological remnants of mammoths, their extraction, accumulation, and wide diverse use for the equipment of a main basic settlement and its filling by objects defined stable vital components applied by the man due to the faunistic environment. Stationary surface dwellings made of mammoths' bones with accompanied pits-collectors, being the base of basic settlements, defined one of the optimum decisions in adaptation of the man under conditions of the cold climate on the plain without natural refuges. The mastery of the ground of a basic settlement, its planning, the equipment of large pits, and construction of a dwelling occurred in the warm period of a year and were accompanied by hunting in the given locality. On some settlements, the character of the cultural layer testifies to the periods of interruption of their vital activity, which is generally characteristic of the way of life of hunter societies. Hunting, the processing of a bag, sewing of clothes, and creation of objects for utilitarian and esthetico-symbolic purposes with their introduction into a turnover reveal the polyfunctionality of basic settlements of the given type.

Одержано 08.06.1999